

Romuald Kubiciel

*Ziemia pszczyńska i jej właściciele
do końca XVI stulecia*

Chełm Śląski 2000

(Powiat Bierunsko-Ledzindki G.Sl.) - O-OS

*damals – Plessers Land und seine Besitzer bis
Ende XVI Jh.*

(praca nie ukazała się jeszcze drukiem)

Wstęp

Rozdział I

Pod rządami Piastów

Wstęp

*Historia Pszczyzny i terenów, które zwykło się nazywać
ziemią pszczyńską, ma już swoich dziejopisów.*

Najzaszczytniejsze miejsce spośród nich bez wątpienia należy się księżęcemu archiwistcie dr.

*Ezechielowi Zivierowi. Ten sławnej pamięci historyk, znawca dziejów
Polski, jako pierwszy rozpoczął metodyczne naukowe badania dziejów państwa
pszczyńskiego, niejednokrotnie wdając się w polemiki na ten temat. Jemu też*

zawdzięczamy pierwsze i po dziś dzień zachowujące wartość badawczą, zarysy dziejów państwa pszczyńskiego.¹

Zivier formułując swoje wnioski czerpał informacje bezpośrednio z zachowanych dokumentów i aktów, do których miał dostęp z racji pełnionej funkcji na dworze książąt pszczyńskich. Opierał się również na pierwszym, bardzo interesującym, dziele o historii państwa pszczyńskiego, napisanym w XIX wieku, przez F. Schaeffera.²

Historią poszczególnych miast, regionów niegdyś stanowiących część ziemi pszczyńskiej, albo obszarów czasowo związanych z dziejami tej ziemi, zajmowali się: Augustyn Weltzel, Franz Idzikowski i Gotlieb Biermann.³ Mimo że prace ich powstawały w drugiej połowie XIX wieku, to nikt zajmujący się dziejami Śląska nie pominie ustaleń w nich zawartych. Zachowują one nadal duży walor poznawczy, chociażby z uwagi na wykorzystywane przez tych historyków źródła, dziś już nieistniejące.

¹ E. Zivier, historyk zajmujący się dziejami Polski - autor syntezy dziejów Polski obejmującej okres: 1506 - 1572, która ukazała się w roku 1915, jako kontynuacja wcześniejszych prac Richarda Roepfela i Jakuba Caro. Przede wszystkim jednak znany jest z tego, że zajmował się historią i prawnymi stosunkami państwa pszczyńskiego. Był pracownikiem archiwum książęcego w Pszczynie w latach 1894 - 1932. Zastąpił na tym stanowisku Friedricha Schaeffera (por. przypis 2). Prowadził polemikę z prawnikiem Brunem Bellerode, nie zgadzając się z wynikami jego badań. Owocem tej dyskusji była książka o prawnych stosunkach panujących w ziemi pszczyńskiej. Najważniejsze prace E. Ziviera dotyczące ziemi pszczyńskiej to: E. Zivier; *Entwicklung des Steinkohlbergbaues im Fürstentum Pleß, Kattowitz* 1913; *Idem; Geschichte des Fürstentums Pleß, Kattowitz* 1906; *Idem; Rechtsverhältnisse der Standesherrschaft Pleß, Kattowitz* 1898. O pozostałych pracach E. Ziviera zob.: *Archiwum Książąt Pszczyńskich. Przewodnik po zespołach*, opr. Bronisława Spyra, Warszawa 1973, s. 167. Zob. J. Polak; *Zivier Ezechiel*, w: *Słownik biograficzny ziemi pszczyńskiej*, Pszczyna, brw, s. 331 - 332.

² Friedrich Schaeffer, pracownik archiwum książęcego w Pszczynie w latach 1834 - 1894. Autor kroniki państwa pszczyńskiego: „*Chronik des Fürstenthums und seit 1517 des freien Standesherrschaft Pless*”. Dzieło to zachowane jest w rękopisie przechowywane jest w Archiwum Książęcym w Pszczynie (dalej cyt. AKP) pod sygnaturą AKP I - 74. Obecnie dzieło to jest dostępne w języku polskim. Trudu przetłumaczenia podjęła się B. Spyra i wydano je staraniem Urzędu Miejskiego w Pszczynie. Zob. Henryk Wilhelm Fryderyk Schaeffer; *Kronika pszczyńskiego wolnego państwa stanowego a od 1827 r. księstwa pszczyńskiego*, cz. I - III, Pszczyna 1997 - 1998. (cyt. dalej Schaeffer). Wiarygodność dzieła Schaeffera wzbudza wątpliwości. Zdarza się, że autor podając informacje, myli się w datach. Wartość tego dzieła, mimo wymienionych mankamentów, jest duża, z uwagi na fakt wykorzystywania przez Schaeffera dokumentów i źródeł, których których dzisiaj już nie istnieją. Zdecydowanie treść kroniki bardziej wiarygodna jest dla późniejszych dziejów ziemi pszczyńskiej, tj. dla XVII - XIX wieku.

³ F. Idzikowski; *Geschichte der Stadt und ehemaligen Herrschaft Rybnik in Oberschlesien*, Breslau 1861; A. Weltzel; *Geschichte der Stadt und Herrschaft Ratibor, Ratibor* 1881 (również wcześniejsze wydanie); *Idem; Geschichte der Stadt Sohrau in Oberschlesien, Sohrau* 1888 (również polskie wydanie tego dzieła zob.: A. Weltzel; *Historia miasta Żory na Górnym Śląsku, Żory* 1997); G. Biermann; *Geschichte der Herzogthümer Troppau und Jägerndorf, Teschen* 1874; *Idem; Geschichte des Herzogthums Teschen, Teschen* 1894.

Wspomnieć koniecznie należy o Ludwiku Musiole i jego pracach. Jego dorobek obejmuje wiele monografii i artykułów dotyczących historii ziemi pszczyńskiej.⁴ Poglądy jego niestety nie zawsze są oryginalne. Niejednokrotnie powielał on wcześniejsze ustalenia E. Ziviera. Większa część prac L. Musioła ma charakter popularyzatorski i to stanowi o ich wartości.

Dzieje ziemi pszczyńskiej nadal jednak w wielu wątkach nie są dostatecznie wyjaśnione. Wiele jeszcze w tej materii jest luk i obiegowych opinii. Jedną z takich słabo oświetlonych kart historii Pszczyzny jest na przykład sprawa jej właścicieli. Ich wykaz jest daleki od kompletności, zaś ostateczne ustalenia są utrudnione z powodu rozbieżności pomiędzy wykazem prawnych właścicieli, a listą faktycznych posiadaczy majątku pszczyńskiego.⁵ Dodatkowo sprawę zaciemniają złożone stosunki prawnoprawne – ustrojowe, jakim podlegało państwo pszczyńskie w omawianym okresie.

W tej pracy interesować nas będą wydarzenia od końca XII wieku. Wtedy to, według dotychczasowym sądom, dzielnica śląska powiększona została na wschodzie o trzy kasztelanie małopolskie, a wśród nich również obszary, które później będą określane mianem ziemi pszczyńskiej. Końcową zaś datą będzie połowa XVI wieku a ściślej rzecz biorąc, rok 1548, w którym ziemia pszczyńska, jako Wolne Państwo Stanowe (Freiherrenstandtum) przechodzi w ręce rodziny Promnitzów.⁶ Przyjęcie takich cezur uzasadnia fakt, że właśnie w tym okresie

⁴ Dorobek literacki L. Musioła jest duży – ok. 300 pozycji, jednak jedynie część spośród tych prac została opublikowana. Reszta (głównie monografie miejscowości) pozostała w maszynopisie. Znajdują się one w księgozbiore Zbiorów Specjalnych Biblioteki Śląskiej w Katowicach. Do najwartościowszych prac opublikowanych zaliczyć należy: Dokument sprzedaży księstwa pszczyńskiego z 21 lutego 1517, opr. L. Musioł, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku”, t. II, Katowice 1930, (także nadbitka); reprint Pszczyna 1988; Materiały do dziejów Wielkich Katowic, opr. Idem, Katowice 1936 (reprint Katowice 1994); Idem; Dzieje szkół parafialnych w dawnym dekanacie pszczyńskim, Katowice 1933; Idem; Przyczynek do dziejów dawnego ziemianstwa pszczyńskiego, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku”, t. II, Katowice 1930; Idem; Pszczyna. Monografia historyczna, Katowice 1936 (reprint Pszczyna 1992); Idem; Tychy. Monografia historyczna, Tychy 1939 (reprint Tychy 1992).

⁵ Próbą rozwiązania tego problemu jest lista chronologiczna i tablica genealogiczna właścicieli Pszczyzny zamieszczona w aneksie, na końcu niniejszej publikacji.

⁶ AKP II – 58; AKP II – 59; AKP II – 60. Por. B. Bellerode; Urkunden über die Besitz und Rechtsverhältnisse der Herrschaft Pless 1517 – 1854, w: Idem; Beiträge zur Schlesischen Rechtsgeschichte, hf. 2, Breslau 1897.

doszło do wyodrębnienia i ostatecznego ustalenia obszaru państwa pszczyńskiego.⁷

Wyjaśnienia wymaga sprawa użycia w tytule terminu „ziemia”, na określenie Pszczyzny i jej okolic. Obecnie termin ten stracił swoje pierwotne znaczenie wywodzące się z terminologii prawnej feudalizmu. Terminem tym określać można jedynie obszar, który był kiedyś jednostką administracyjną dawnego samorządu szlacheckiego i jak wskazuje A. Szelański, ściśle wiąże się on z terminem „ziemiaństwo”. Opierając się na sugestiach tego historyka można przyjąć następującą definicję „ziemi”, wedle której będzie to tylko taki obszar, na którym funkcjonowały samorządowe instytucje rycerskie (szlacheckie), takie jak: wiece, sejmiki, innego rodzaju zjazdy stanowe, czy sąd ziemski. W każdym innym przypadku stosowanie tego terminu będzie nadużyciem.⁸

W przypadku Pszczyzny, formalnie wyodrębnienie tych dóbr w samodzielną jednostkę terytorialną, miało miejsce w drugiej połowie XV wieku, mimo że już wcześniej majątek ten podlegał wyłączeniom, na przykład jako oprawy wdowie, czy zastawy.⁹ Ostatecznie jednak dopiero w 1517 roku dobra pszczyńskie stały się samodzielną jednostką polityczną, rangą dorównującą księstwom – Wolnym Państwem Stanowym (Freiherenstandtum).¹⁰

⁷ Schaeffer, s. 134; Por. J. Kruczek, T. Włodarska; Życie dworskie w Pszczynie 1765 – 1846, Pszczyna 1984, s. 24, przypis 8.

⁸ W historiografii, do dziś nie jest jednoznacznie wyjaśniona sprawa genezy i funkcjonowania ziem w dawnej Polsce, jak i na Śląsku. Niewystarczająca wydaje się definicja podana przez J. Bardacha. Zob. J. Bardach; Historia państwa i prawa polskiego do poł. XV wieku, w: Historia państwa i prawa polskiego, pod red. Idem, t. I, Warszawa 1965, s. 256, 453, 454. Nieco więcej na ten temat znaleźć można w: K. Orzechowski; Ogólnośląskie zgromadzenia stanowe, Warszawa, Wrocław 1979, passim; Idem; „Terra” w terminologii polskich źródeł narracyjnych do końca XIV wieku, „Czasopismo prawnoprawno – historyczne”, t. XXXV (1983), z. 2; Idem; „Terra” w śląskich źródłach narracyjnych do końca XIV wieku, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 1981, z. 2; S. Śreniowski; Historia ustroju Śląska, Katowice, Wrocław 1948, s. 113 i nn. Przede wszystkim jednak należy zwrócić uwagę na pracę: A. Szelański; Wzrost państwa polskiego w XV i XVI wieku. Polska na przełomie wieków średnich i nowych, Lwów, Warszawa 1904, s. 277 i nn.

⁹ AKP II - 34. Por. B. Bellerode; Geschichtliche Untersuchungen über die Plessner Lehnsurkunden 1474 – 1500, w: Idem; Beiträge zur Schlesischen Rechtsgeschichte, hf. 1, Breslau 1897, s. 43 - 46.

¹⁰ AKP II - 38; AKP II - 209. Zob. B. Bellerode; Urkunden über die Besitz..., s. 82 - 91, 92 - 100, 101 - 104.; K. Orzechowski; Ogólnośląskie zgromadzenia..., s. 227; Ptak M.; Zgromadzenia i urzędy stanowe wolnego państwa pszczyńskiego (1517 - 1742), w: Acta Universitatis Wratislaviensis, nr 1692, Prawo 240, Wrocław 1994, s. 105-153; Idem.; Pozycja publiczno-prawna wolnych panów stanowych na Śląsku, w: Acta Universitatis Wratislaviensis, nr 1477, Prawo 222, Wrocław 1993, s. 79-102.

O funkcjonowaniu instytucji stanowych rycerstwa na ziemi pszczyńskiej na pewno wiemy dopiero od roku 1521, kiedy utworzony tam został sąd ziemski.¹¹ Reprezentacja zaś na zjazdach stanowych leżała w gestii właściciela majątku pszczyńskiego, wolnego pana stanowego (Freiherr). Wchodził on do sejmu śląskiego i zasiadał w pierwszej kurii razem z książętami.¹² Wcześniej obszar o którym mowa był częścią składową większych jednostek terytorialnych (księstw) i w ich ramach funkcjonowało rycerstwo pszczyńskie. Sprawy te są przedmiotem badań K. Orzechowskiego, a przede wszystkim M. Ptaka, którego badania wiele wniosły do poznania istoty wolnych państw stanowych na Śląsku.¹³

Nasuwa się zatem spostrzeżenie, że ziemia pszczyńska jakkolwiek zaczęła funkcjonować dopiero w XVI wieku, to jednak już wcześniej bywała wyodrębniana jako samodzielna jednostka polityczna określana we współczesnych dokumentach terminami: „Herrschaft”, „panstvi”.¹⁴ By jednak sformułować jakkolwiek wniosek należy wpieryw prześledzić dzieje polityczne dóbr pszczyńskich ze szczególnym uwzględnieniem jej udziału w podziałach dzielnicowych na Górnym Śląsku.

W tym aspekcie poruszona zostanie również problematyka działalności politycznej i gospodarczej kolejnych właścicieli Pszczyny. Nieco miejsca poświęcono ponadto sprawom dotyczącym heraldyki i sfragistyki właścicieli dóbr pszczyńskich, szczególnie gdy zagadnienia te wiążą się z ich działalnością.

[następny rozdział](#)

¹¹ AKP II – 39; AKP II 50.

¹² AKP XIII 268 i nn; K. Orzechowski; *Ogólnośląskie zgromadzenia...*, s. 222 – 237; *Idem*; *Ogólnokrajowe zjazdy na Śląsku przed panowaniem Macieja Korwina. Ze studiów nad genezą śląskiego sejmu*, „*Czasopismo Prawno-Historyczne*”, t. 24, z. 1 (1972), s. 63 – 91; *Idem*; *Zjazdy ogólnośląskie za panowania Macieja Korwina (1469 – 1490)*, „*Czasopismo Prawno-Historyczne*”, t. 24, z. 2 (1972), s. 39 – 65; *Idem*; *Ogólnośląskie zjazdy czasów Jagiellońskich (1490 – 1526)*, „*Czasopismo Prawno-Historyczne*”, t. 25, z. 1 (1973), s. 107 – 130; *Idem*; *Ewolucja form śląskiego sejmu pod rządami Habsburgów w XVI wieku*, „*Czasopismo Prawno-Historyczne*” t. 25, z. 2 (1973), s. 89 – 117; Ptak M.; *Zgromadzenia i urzędy stanowe wolnego...*, s. 105-153.

¹³ Ptak M.; *Zgromadzenia i urzędy stanowe państwa wodzisławskiego*, w: *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 927, Prawo 154, Wrocław 1987, s. 61-71; *Idem* M.; *Zgromadzenia i urzędy stanowe wolnego...*, s. 105-153; *Idem.*; *Pozycja publiczno-prawna...*, s. 79-102. Z prac K. Orzechowskiego zob. K. Orzechowski; *Ogólnośląskie zgromadzenia...*, *passim*.

¹⁴ AKP II – 19; AKP II – 20; AKP II – 34; AKP II – 209. Por. B. Bellerode; *Geschichtliche Untersuchungen...*, *passim*.

Śląsk i terytorium pszczyńskie pod rządami Piastów.

Interesujący nas obszar wszedł do dzielnicy śląskiej późno, bo dopiero w II poł. XII wieku, a być może dopiero na pocz. XIII stulecia.¹⁵ Miało to związek z przekazaniem księciu Mieszkowi I Płatonogiemu (+ 1211) kasztelani bytomskiej, oświęcimskiej i siewierskiej, dotąd będących częściami Małopolski. Darczyńcą był stryj Mieszka, Kazimierz II Sprawiedliwy, książę krakowski.¹⁶

¹⁵ Na XIII-wieczną genezę przynależności kasztelanii oświęcimskiej, siewierskiej i bytomskiej do Śląska wskazuje w swoich pracach J. Rajman. Dosłownie traktując przekazy źródłowe, szczególnie w swojej pracy nt. pogranicza śląsko-małopolskiego, stara się on udowodnić iż w II poł. XII (rzekomo w 1177 r.) książę Mieszko Płatonogi otrzymał jedynie grody, a nie całe kasztelanie. Na podstawie przeprowadzonej kwerendy archiwalnej stwierdza, że jeszcze na pocz. XIII wieku władza książąt krakowskich sięgała na tereny kasztelanii bytomskiej, oświęcimskiej i siewierskiej, sugerując że książęta raciborscy ziemiami tymi zaczęli władać później (dopiero od I poł. XIII wieku – a więc mniej więcej od czasu zabiegów o tron krakowski Henryka I Brodatego). Sprawa czasu zmiany politycznej przynależności w/w kasztelanii na nowo postawiona w pracach J. Rajmana bez wątplenia zasługuje na uwagę i wobec przytoczonych argumentów rzeczywiście wydaje się być wielce prawdopodobna, jednakże wobec mocno utrwalonego w historiografii poglądu o XI-wiecznej genezie przynależności ziem kasztelanii siewierskiej, bytomskiej i oświęcimskiej do Śląska, jak i nie wyjaśnienia wszystkich kwestii z tym problemem się wiążących, sprawa ta wymaga prowadzenia dalszych badań. Zob.: J. Rajman; Mieszko Płatonogi, pierwszy książę raciborsko – opolski (1173 – 1211), „Kwartalnik Historyczny”, t. 103, z. 1 (1996), s. 23 – 41; Idem; Pogranicze śląsko – małopolskie w średniowieczu, Kraków 1998; B. Zientara; Bolesław Wysoki – tulacz, repatriant, malkontent. Przyczynek do dziejów politycznych Polski XII wieku, „Przegląd Historyczny”, t. 62, z. 3 (1971), s. 367 – 395

¹⁶ Kronika Mistrza Wincentego, w: Monumenta Poloniae Historica, t. II, Warszawa 1961, s. 397; Kronika Polska, w: Monumenta Poloniae Historica, t. III, Warszawa 1961, s. 637; Kronika Wielkopolska, w: Monumenta Poloniae Historica. Series nova, t. VIII, Warszawa 1970, s. 68; K. Maleczyński; Śląsk w epoce feudalnej, w: Historia Śląska, opr. zbior., t. I, cz. 1, Warszawa, Wrocław 1960, s. 328; R. Grodecki; Dzieje polityczne Śląska do roku 1290, w: Historia Śląska od czasów najdawniejszych do roku 1400, t. I, Kraków 1933, s. 176 – 179; S. Arnold; Terytoria plemienne w ustroju administracyjnym Polski piastowskiej (XII – XIII w.) w: Idem; Z dziejów średniowiecza. Wybór Pism, Warszawa 1968, s. 347 – 348, 394 – 401; M. Łodyński; Udział

Późniejszy teren państwa pszczyńskiego wchodził w skład kasztelani oświęcimskiej, o czym pośrednio świadczy przynależność kościelna tych ziem do dekanatu oświęcimskiego.¹⁷

Sprawa owej darowizny jest w historiografii kontrowersyjna. Zarówno sprawa dokładnego określenia granic terytoriów przyłączonych, - okoliczności ich przyłączenia, jak i samej daty tego wydarzenia, ostatecznie nie zostały rozstrzygnięte.¹⁸ Zadławić się musimy stwierdzeniem, że dobra pszczyńskie weszły w skład Śląska najwcześniej w drugiej połowie XII stulecia (1177 r.), najprawdopodobniej jednak na przełomie XII i XIII wieku lub nawet na pocz. XIII stulecia. Stały się one wtedy częścią dzielnic księcia Mieszka I Płatonogiego – księstwa raciborskiego. (zob. mapka I)

Jako książę raciborski, Mieszko I konsekwentnie rozszerzał własną dzielnicę. W roku 1202, po śmierci swego starszego brata Jarosława, wykorzystał on sprzyjającą sytuację polityczną i przyłączył do posiadanych już ziem (Racibórz, Cieszyn, Bytom, Oświęcim, Siewierz) dzielnicę należącą do zmarłego Jarosława tj. ziemie obejmujące Opole, Toszek i Koźle. Ewentualne pretensje ze strony księcia Henryka Brodatego okupił przekazując mu jedynie ziemią otmuchowską¹⁹

Tym samym stworzył on kompleks ziem stanowiących podstawę późniejszych podziałów dzielnicowych wśród jego potomków. Ziemie te – źródłowo od I poł. XV wieku – określa się jako Górny Śląsk, tak jak i linię dynastyczną potomków Mieszka I Płatonogiego zwykło się określać mianem Piastów górnośląskich.²⁰ (mapka II)

książąt śląskich w zamachu z r. 1177 (Przyczynek do dziejów Bolesława Wysokiego i Mieszka Raciborskiego), „Kwartalnik Historyczny”, t. 22 (1908), s. 16 – 45; G. Labuda; Dwa zamachy stanu w Polsce 1177-1179, 1202-1206, „Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, nr 1, og. zb. nr 82 (1969), s. 102 – 104.

¹⁷ Do dekanatu oświęcimskiego terytorium bezpośrednio nas interesujące należało do ok. poł. XIV wieku. Później stało się odrębnym dekanatem. Pierwsze informacje o istnieniu dekanatu pszczyńskiego odnajdujemy w spisach świętopietrza z lat 1346 – 1358. Acta Camerae Apostolicae, vol. II, s. 234, 244, 253, 261, 268, 276, 284, 291, 298, 437, w: Monumenta Poloniae Vaticana, edd. J. Ptaśnik, t. II, Cracoviae 1913; J. Kurzeja; Rozwój średniowiecznej sieci parafialnej w dekanacie Oświęcim, „Roczniki Humanistyczne”, t. 27, z. 1 (1983), s. 15 – 37; również I. Main; Rozwój sieci parafialnej w dekanacie Pszczyzna do końca XVIII wieku, „Roczniki Humanistyczne”, t. 45, z. 2 (1997), s. 159 – 219. Przy tej okazji należy sprostować funkcjonującą błędną opinię, sformułowaną przez J. Bańkę i J. Kudere, że dekanat pszczyński powstał dopiero w II poł. XVI wieku i wydarzenie to należy wiązać z reformacją na ziemi pszczyńskiej. J. Bańka; Dekanat pszczyński w czasie reformacji protestanckiej i odrodzenia katolickiego na tle stosunków kościelnych Śląska, Chorzów 1937, s. wstęp (passim); J. Kudera; Historia kościoła parafialnego w Bieruniu, Bieruń 1996, s. 26. Niestety od tego fatalnego błędu nie uchronił się również autor niniejszej publikacji. Idąc za wyżej wymienionymi autorami, powtórzył tą błędną informację w swojej monografii kościoła parafialnego w Bieruniu. Zob. R. Kubiciel; Kościół pod wezwaniem świętego Bartłomieja Apostoła w Bieruniu, Bieruń 1996, s. 52.

¹⁸ Wydarzenie to kładzie się powszechnie na lata 1177 - 79. Źródła i literatura zob. przypisy 14 i 15.

¹⁹ Schlesische Urkundenbuch, bearb. H. Appelt, Wien, Graz, Köln 1963 – 1973, Bd I, s. 80 (cyt. dalej SUB I); R. Grodecki; op. cit., s. 182 – 183; K. Maleczyński; op. cit., s. 333; K. Orzechowski; Terytorialne podziały na Śląsku, „Kwartalnik Opolski”, t. 17 (1971), s. 86 – 87; B. Zientara; Henryk Brodaty i jego czasy, Warszawa 1975, s. 102 – 104; S. Smolka; Henryk I Brodaty. Ustęp z dziejów piastowskich, Lwów 1872, s. 26 – 27; J. Rajman; Mieszko Płatonogi..., passim.

²⁰ U. Zgorzelska; Co to jest Górny Śląsk, w: Wszechnica Górnośląska, t. I, Katowice, Opole, Cieszyn 1994, s. 15 i nn.; P. Greiner; Pojęcie i granice Górnego Śląska „Śląsk”, t. 4(30), 1998, s. 11 – 13; K. Jasiński; Rodowód Piastów Śląskich, t. III, Wrocław 1977, s. 5 i nn.

Panowanie syna Mieszka I Piłtonogiego, księcia Kazimierza I (+ 1229/30), nie przyniosło żadnych zmian terytorialnych dzielnicy opolskiej. Przyszła ziemia pszczyńska pozostawała nadal w składzie tego księstwa.

Kazimierz I opolski przez cały okres swego panowania zdołał utrzymać ojcowiznę, nie uszczuplając jej, chyba że czyniąc kolejne nadania na rzecz osób świeckich, a przede wszystkim Kościoła.²¹ Z jego to nadania uposażony został klasztor Premonstratensek w Czarnowasach.²² Z jego działalnością wiąże się również powstanie pierwszej nieudanej niestety fundacji cysterskiej w Woszczycach koło Żor.²³ Zgodził się również na przekazanie dóbr Jaksy z Miechowa – Łędzin i Kosztów – znajdujących się w dobrach jemu podległych, klasztorowi Benedyktynów w Sieciechowie.²⁴

Z okresu panowania księcia Kazimierza I pochodzą pierwsze źródłowe wzmianki o istnieniu Mikołowa, który w tym czasie był już siedzibą kasztelana. W liście świadków dokumentu z 1222 roku wymieniony jest: Andrea comite de Micul(ov)²⁵

Książę prowadził bardzo ostrożną politykę, którą w przeciwieństwie do ojca oparł na sojuszu z juniorami. Przejawiało się to m. in. popieraniem Henryka I Brodatego walczącego o tron krakowski. Reprezentował też odmienną od ojcowskiej, politykę wobec Kościoła na Śląsku.

Z osobą księcia Kazimierza I wiążą się również początki heraldyki książąt opolskich, a w konsekwencji dalszych podziałów terytorialnych Śląska, początki heraldyki wszystkich książąt górnośląskich. Wykształciło się wtedy charakterystyczne dla wszystkich książąt górnośląskich godło: orzeł bez perisonium. Brak niestety współczesnych informacji o barwach pojawiającego się wtedy herbu. W późniejszych wiekach utrwaliła się zasada iż herbem książąt górnośląskich był złoty orzeł na błękitnym polu tarczy.²⁶

²¹ *SUB I*, s. 161 – 162, 183, 199 – 200.

²² *SUB I*, s. 220 – 221; Lange E.; *Kloster Czarnowanz, Oppeln 1930*, . s. 25 i nn.

²³ J. Rajman; Jarosław/Kazimierz i Woszczyce – pierwsze fundacje cysterskie w księstwie opolsko-raciborskim (koniec XII i pierwsza połowa XIII wieku), „*Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*”, nr 53, z. 1-2(1998), s. 1-18.

²⁴ Te z kolei przekazane zostały w 1244 r. klasztorowi benedyktynek w Staniątkach. Zob.: J. Długosz; *Liber beneficiorum...*, s. 226 – 227; E. Zivier; *Geschichte des Fürstentum...*, s. 15 – 16, 167 i inn.;

²⁵ *SUB I*, s. 161 – 162.

²⁶ M. Kaganiec; *Heraldyka Piastów Śląskich 1146 – 1707*, Katowice 1992, s. 41 i nn., oraz recenzja tej pracy: zob. Z. Piech; *O heraldyce Piastów śląskich*, „*Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego*”, seria nova, t. II (XIII), s. 217 i nn.; M. Kaganiec; *Jeszcze o heraldyce Piastów śląskich*, *Ibidem*, s. 235 – 237.; S. Mikucki; *Heraldyka Piastów Śląskich*, w; *Historia Śląska od czasów najdawniejszych czasów do 1400 roku*, t. III, Kraków 1936, s. 460 i nn.

Umierając, książę Kazimierz pozostawił dwóch małoletnich synów: Mieszka i Władysława.²⁷ Opiekę nad nimi, zgodnie z polską tradycją objęła księżna wdowa, Wiola.²⁸ Władzę swoją sprawowała realnie, o czym świadczą wystawiane przez nią dokumenty, w których tytułowała się, lub była tytułowana, księżną opolską.²⁹ Jej polityczna pozycja zaznaczona została również w sfragistyce. Księżna Wiola posiadała własną pieczęć, której odciski zachowały się do naszych czasów, a treść ich wyraźnie świadczy o faktycznej władzy, jaką Wiola sprawowała po śmierci męża.³⁰

Niedługo jednak władzę tą przyszło jej sprawować, jako że została ona odsunięta od rządów przez księcia Henryka I Brodatego. Miało to miejsce najpewniej w roku 1231, bądź 1232. Świadczy o tym skarga księżnej skierowana do papieża Grzegorza IX, w której prosi ona o interwencję w swojej sprawie i opiekę Kościoła nad nią i jej małoletnimi synami.³¹

Dzielnica opolska miała dla Henryka I Brodatego pierwszorzędne znaczenie strategiczne, szczególnie gdy weźmie się pod uwagę aspiracje księcia aby zdobyć tron krakowski.³² Oddzielała ona bowiem ziemie Henryka I obejmujące zachodnią część Śląska z Wrocławiem, Brzegiem, Legnicą i Głogowem od Małopolski. (zob. mapka III)

Zajęcie tych terenów, jak i pozyskanie sobie tam sojuszników było dla Henryka I priorytetowym zadaniem, będącym elementem polityki mającej na celu osadzenie go na tronie krakowskim.³³

²⁷ K. Jasiński; *Rodowód Piastów...*, t. III. s. 24 – 29.

²⁸ W. Dziewulski; *Bułgarka księżną opolską?*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 1969, z. 2, s. 171.; *Dziewulski W; Odpowiedź na uwagi krytyczne Wincentego Swobody*, „*Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza*”, nr 28, t. 14, z. 2 (1981), [wyd. 1982], s. 181 – 182; *Swoboda W.; Księżna kaliska Bułgarką ? Przyczynek do rozbioru krytycznego Annalium Długosza*, „*Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza*”, nr 26, t. 13, z. 2 (1980), s. 61 – 63; *W. Sobociński; Historia rządów opiekuńczych w Polsce*, „*Czasopismo Prawno – Historyczne*”, t. II (1949), s. 227 i nn.

²⁹ *Schlesische Urkundenbuch*, bearb. W. Irgang, Bd II, Wien, Köln, Graz 1977, s. 1 (cyt. dalej SUB II); *SUB*, II, s. 33; *SUB*, II, s. 34; *SUB*, II, s. 72; *SUB*, II, s. 78 – 79.

³⁰ Pieczęć przedstawia księżnę siedzącą na tronie nakrytym poduszką. Po obu jej stronach stoją małoletni synowie. Te i inne jeszcze elementy pozwalają, za Marianem Gumowskim, określić tą pieczęć jako majestatyczną. Por. M. Gumowski; *Pieczęcie śląskie*, w; *Historia Śląska od czasów najdawniejszych do 1400 roku*, t. III, Kraków 1936, s. 296, 433, tab. CXV, nr 79; *Schultz*, taf. III, nr 16.

³¹ Znamy dokumenty papieskie z 3. XII. 1233 i 23. XII. 1233, w których papież Grzegorz IX przychylił się do prośby księżnej Wioli i nakazał zająć się tą sprawą miejscowym biskupom. Na podstawie tych dokumentów możemy wnosić, że Wiola zwróciła się z oficjalną skargą do Rzymu wcześniej. Znając praktykę kancelarii papieskiej, jak i ówczesne realia, możemy przyjąć, że skarga wystosowana została w 1231 lub 1232 roku. Zob. *SUB* II, s. 33, 34. Zob. również B. Zientara; *op. cit.* s. 314-15.

³² Łodyński M.; *Polityka Henryka Brodatego i jego syna w latach 1232 – 1241*, „*Przegląd Historyczny*”, t. 14 (1912), *passim*; B. Zientara; *op. cit.*, s. 232 i nn, 259 i nn.

³³ Henryk I zadbał o sojuszników w księstwie opolskim poprzez rozliczne nadania, szczególnie na rzecz Kościoła, m. in. klasztoru Bożogrobców w Miechowie. Podobnie zapewne pozyskał sobie możnowładztwo opolskie. Znamy imiona tych sojuszników, którzy występują jako świadkowie w dokumentach wystawianych

Książę Henryk I Brodaty, jako najbliższy krewny książąt opolskich wykorzystał argument prawnej opieki nad małoletnimi krewniakami. Posługując się nim zajął księstwo opolskie i stał się rzeczywistym jego panem. Księżna Wiola być może została wtedy całkowicie wyzuta ze swej dzielnicy, jednak z walki o dziedzictwo swoich synów, jak i władzy regentki, nie zrezygnowała. Z pomocą przyszedł jej biskup wrocławski Tomasz I, który pośredniczył w interwencji księżnej w Rzymie, za co zresztą został przez księżnę sowicie nagrodzony. Rezultatem tej akcji dyplomatycznej był wyżej wspomniany dokument papieża Grzegorza IX.³⁴ W wyniku tych zabiegów, najpewniej w roku 1233, lub 1234, księżna Wiola została przywrócona do władzy w księstwie opolskim. Dość stwierdzić, że ostatecznie władzy swej w księstwie opolskim nie utraciła, chociaż musiała się odtąd liczyć z wolą drugiego opiekuna swych synów, potężnego księcia Henryka.³⁵ O takim wyniku istniejącego pomiędzy nimi sporu świadczą treść dokumentów, w których począwszy od roku 1234, Wiola występuje bądź samodzielnie, bądź wspólnie z Henrykiem I Brodatym. W dyplomach tych tytułowana była ona księżną opolską i używała również swojej pieczęci, która była umieszczona w dokumentach obok pieczęci księcia Henryka I.³⁶

Tego rodzaju interim z pewnością nie zadawało żadnej ze stron. Dawalo jednak Henrykowi możliwość realizowania swoich projektów związanych z tronem krakowskim i to bez wchodzenia w konflikt z hierarchią duchowną, która opowiedziała się po stronie księżnej Wioli. Równocześnie zaspokoilo on, przynajmniej w części, jej polityczne aspiracje.

Prowizorium to trwało, aż do śmierci księcia Henryka I Brodatego, do której doszło w marcu 1238 roku. W następstwie tego, mimo akcji politycznych księcia Henryka II Pobożnego, mających na celu utrzymanie wszystkich posiadłości ojca, władzę w księstwie opolskim udało się odzyskać księciu Mieszkowi II Otyłemu. Sporną pozostaje jednak data tego faktu.³⁷

Wydaje się, że Mieszko II zajął Opole bezpośrednio po śmierci Henryka I, a więc jeszcze w 1238 roku. Wykorzystał on śmierć stryja i jako pełnoletni przedstawiciel dynastii upomniał się o swoją

przez Henryka w roku 1232, a więc przed rozstrzygnięciem sporu z księżną Wiolą. Są to: Zbroslaw z Opola, Jan z Bytomia, Werner z Oświęcimia, Andrzej z Mikołowa i inn. *SUB I*, s. 231 – 232; *SUB II*, s. 1, 13. M. Cetwiński; *Rycerstwo śląskie do końca XIII wieku. Pochodzenie – Gospodarka – Polityka*, Wrocław 1980, s. 201 i nn.; *Idem*; *Rycerstwo śląskie do końca XIII wieku. Biogramy i rodowody*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź 1982, *passim*.; J. Mularczyk; *Dobór i rola świadków w dokumentach śląskich do końca XIII wieku*, Wrocław 1977, s. 9 i nn.; T. Jurek; *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, „Prace Komisji Historycznej Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, t. 54, Poznań 1996.

³⁴ *SUB II*, s. 33, 34.

³⁵ Książę Henryk I Brodaty w 1232 roku sam wystawił dokumenty, których treść wyraźnie wskazuje, że mógł je wystawić wyłącznie posiadacz księstwa opolskiego. *SUB I*, s. 231 – 232, *SUB II*, s. 1, 12 – 13.

³⁶ Samodzielnie wystawiony dyplom księżnej Wioli pochodzi z roku 1235. *SUB II*, s. 72. Wspólnie z Henrykiem Brodatym księżna Wiola wystąpiła w dokumencie z 1236 roku. *SUB II*, s. 78 – 79. Jednak wcześniej wystawiła ona dokument pod którym została przywieszona jej pieczęć (obok pieczęci księcia Henryka I Brodatego). *SUB II*, s. 1; M. Gumowski; *op. cit.*, s. 296, 433, tab. CXV; Z. Piech; *op. cit.*, s. 221, fot. 37; Schultz, taf. III, nr 16.

³⁷ Jakkolwiek pierwszy znany dokument księcia Mieszka II Otyły pochodzi dopiero z 1239 r. to jednak w historiografii istnieje pogląd, że już wcześniej wykorzystując sytuację po śmierci Henryka I Brodatego, zajął on książęcy tron w Opolu. W. Dziewulski; *Bułgarka...*, s. 175; Swoboda W.; *Księżna kaliska...*, s. 62 - 63.

ojcowiznę.³⁸ Tym samym zaprzeczył Henrykowi II Pobożnemu prawa do księstwa opolskiego, który nie miał już żadnych podstaw aby tam się utrzymać. Wszakże była to jedyna okazja po temu, by wykorzystując zamęt po śmierci potężnego Henryka Brodatego, Mieszko mógł zająć prawem należne sobie ziemie.

Książę Mieszko II musiał się liczyć z reakcją sukcesora Henryka I. Ten jednak postawiony wobec faktów dokonanych, pozbawiony podstaw prawnych, na które mógł powoływać się jeszcze jego ojciec, z pewnością był świadomy tego, że aby utrzymać całość ziem zdobytych przez ojca, musiałby wystąpić zbrojnie przeciwko Mieszkowi II i w ten sposób wyegzekwować swoje pretensje do księstwa opolskiego. W takiej zaś sytuacji, Henryk II musiał się liczyć z ewentualnymi wystąpieniami rewindykacyjnymi, chociażby ze strony księcia wielkopolskiego Władysława Odonica, czy ciągle marzącego o Krakowie, Konrada księcia mazowieckiego.³⁹ Związane by to było z walką na wielu frontach. Rozwiązanie takie nie dawało mu zaś wielkich szans na powodzenie.

Z uwagi na strategiczne położenie księstwa opolsko - raciborskiego między Krakowem a Wrocławiem, książę Henryk II mimo wszystko musiał zabezpieczyć sobie w nim wpływy. Godząc się z faktami dokonanymi książę Henryk oddał Mieszkowi II dzielnicę opolską i prawdopodobnie uznał go jej panem.⁴⁰ Potraktował to jednak nie jako zwrot ojcowizny, ale jako akt własnej woli wobec Mieszka II. W dziejach rozbitcia dzielnicowego na Śląsku znany był już taki przypadek.⁴¹ Stwarzając taką sytuację prawną, Henryk II Pobożny godził się z zaistniałą sytuacją, a jednocześnie zabezpieczał sobie wpływy na terenie księstwa opolskiego, jawiąc się jako jej senior.

Nadając Mieszkowi księstwo opolskie książę Henryk II musiał, uprzedzając roszczenia pozostałych dziedziców księstwa opolskiego, nadać im jakieś ziemie. Tym jedynie można wytłumaczyć nadanie Wioli i jej małoletniemu synowi Władysławowi, Kalisza i Rudy.⁴² Nadanie to także miało charakter aktu dobrej woli księcia Henryka II Pobożnego.

³⁸ W roku 1238 Mieszko II miał ok. 18 lat. Urodził się bowiem ok. 1220 roku. Zob.: K. Jasiński; *Rodowód Piastów...*, t. III, s. 24 – 27; Łodyński M.; *Polityka Henryka Brodatego...*, s. 281; J. Rajman; *Mieszko II Otyły, książę opolsko – raciborski (1239 – 1246)*, „Kwartalnik Historyczny”, t. 100, z. 3 (1993), s. 19 – 41.

³⁹ B. Włodarski; *Polityczne plany Konrada I księcia mazowieckiego*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, t. 76, z. 1 (1971).

⁴⁰ Na taki wniosek pozwalają późniejsze źródła i jakkolwiek nie dysponujemy bezpośrednimi dowodami na poparcie tej tezy, to jest ona rozwinięciem hipotezy W. Dziewulskiego, w której autor szukając motywów jakimi kierował się książę Henryk I Brodaty tak hojnie obdarowując księżną Wiolę, zwrócił uwagę na związek między testamentem Mieszka II Otyłego z 1345 roku (?), aktem księżnej Wioli z 1238 roku, w którym występuje ona jako księżna kaliska oraz zajęciem Opola przez Mieszka II Otyłego. Niestety nie podjął on wszystkich wątków wynikających z takiego zestawienia, stąd jego teza nie jest zbyt spójna. Zob. W. Dziewulski; *Bułgarka...*, s. 176 – 177.

⁴¹ Chodzi oczywiście o przekazanie dzielnicy śląskiej synom Władysława II Wygnańca przez księcia Bolesława IV Kędzierzawego. *Kronika Mistrza Wincentego...*, s. 372; R. Grodecki; *op. cit.*, s. 171 – 173.

⁴² W. Dziewulski *Bułgarka...*, s. 174 – 177. Swoboda W.; *Księżna kaliska...*, s. 62 – 63.; *Nieco odmiennie te sprawy traktuje J. Rajman. Zob. J. Rajman; Mieszko II Otyły...*, *passim*.

Nadanie Kalisza i Rudy księżnej Wioli i księciu Władysławowi należy zatem traktować jako skutek przekazania Opola Mieszkowi II Otyłemu. Skoro zaś Wiola, jako księżna kaliska, jawi się w dokumentach po raz pierwszy już w 1238 roku, to wolna przypuszczać, że Mieszko Otyły władzę w księstwie opolskim objął w tym samym roku, najpewniej latem 1238 roku.⁴³

Taka rekonstrukcja wydarzeń pozwala wyjaśnić dość zagadkowy zapis księcia Mieszka II Otyłego w jego testamencie, datowanym na lata 1245/46.⁴⁴ W dokumencie tym zapisał on swemu młodszemu bratu Władysławowi księstwo opolskie. Zapis taki nie miałby sensu, gdyby księżę Mieszko II władał księstwem opolskim jako swoją ojcowizną, gdyż wtedy na mocy zwykłego prawa spadkowego przeszłaby ona, po bezpotomnej śmierci Mieszka na młodszego Władysława. Gdy zaś traktować księstwo opolskie w rękach księcia Mieszka II, jako nadanie księcia Henryka II Pobożnego, to wtedy zapis ten staje się całkowicie uzasadniony.⁴⁵

Poprzez takie działania Henryk II Pobożny usiłował zbliżyć do siebie Piastów opolskich, a równocześnie skłócić ich z wielkopolskimi przedstawicielami rodziny. Jednocześnie faktycznie akceptując nową sytuację na Śląsku, stworzył na przyszłość możliwość rewindykacji księstwa opolskiego. Przez taką politykę, godząc się ze stanem faktycznym, zdołał stworzyć wokół siebie grono ludzi silnie związanych ze sobą. W tej sytuacji zapewne nadal mógł on wpływać na losy ziem, które pozostawił mu ojciec.

Bez wątplenia jednak, pomimo próby zachowania pozorów ze strony Henryka II Pobożnego, nad księstwem opolskim od 1238 roku faktycznie władzę przejął księżę Mieszko II Otyły. Jego panowanie nie przyniosło żadnych zmian terytorialnych księstwa opolskiego, obejmującego nadal: Opole, Koźle, Bytom, Siewierz, Racibórz, Cieszyn, Mikołów i Oświęcim. (zob. mapka IV

Księżę Mieszko II Otyły panował stosunkowo krótko. Zmarł bezdzietnie w roku 1246.⁴⁶ Po nim dzielnica opolska przeszła w ręce jego młodszego brata, Władysława (+ 1281).⁴⁷

⁴³ Na wniosek taki z kolei Mieszko II Otyły..., *passim*. pozwala zestawienie dat. W marcu 1238 roku zmarł księżę Henryk I Brodaty. W sierpniu 1238 roku zaś w Kaliszu rządził jeszcze księżę Henryk II Pobożny, po którym władzę tam przejęła księżna Wiola. Zatem jeżeli nadanie księstwa kaliskiego Wioli było skutkiem zmian w Opolu, to należy przypuszczać, że księżę Mieszko II zajął księstwo opolskie nie wcześniej jak w końcu marca 1238 roku, jednak nie później niż w sierpniu 1238 roku (najpewniej w kwietniu – czerwcu 1238 roku); *SUB II*, s. 100 – 101.

⁴⁴ *SUB II*, s. 176 – 177.

⁴⁵ Por. W. Dziewulski; *Bułgarka...*, s. 177. W. Dziewulski nieco inaczej prezentuje ten fragment dziejów. Przypuszcza mianowicie, że miało w tym przypadku jakieś, nie potwierdzone w źródłach, zrzeczenie się praw do ojcowizny przez księcia Władysława. Nie wydaje się to jednak słuszne, a to z uwagi chociażby na fakt, że w okresie o którym mówimy (tzn. lata 1238 – 1241) księżę Władysław był jeszcze małoletni. Zob. K. Jasiński; *Rodowód Piastów...*, t. III, s. 27 – 29. Hipoteza o nadaniu księstwa opolskiego Mieszkowi II przez księcia Henryka II wydaje się być bardziej spójna z ówczesnymi wydarzeniami.

⁴⁶ K. Jasiński; *Rodowód Piastów...*, t. III, s. 24-25, 26; J. Rajman; *Mieszko II Otyły...*, *passim*.

⁴⁷ Trudno rozstrzygnąć czy przejął on księstwo opolskie jako ojcowiznę, czy jako testamentarny zapis brata. W. Dziewulski wskazuje, że dopóki żył księżę Mieszko II, Władysław oprócz posiadanego do 1244 roku

Obaj książęta utrzymali w stanie nienaruszonym obszar, na którym panowali. Jedynie nadania jakie czynili dla biskupa wrocławskiego, klasztorów i szpitali uszczuplały ich dochody, a również władzę, jako że niejednokrotnie wyłączali oni nadawane dobra spod jurysdykcji książęcej.⁴⁸ Prowadzili również aktywną politykę zagraniczną, angażując się w walki, w innych dzielnicach kraju.⁴⁹

Z okresu ich panowania pojawiają się źródłowe informacje o kolejnych miejscowościach na obszarze, który interesuje nas bezpośrednio. W dokumencie z 1223 roku pojawia się Mała Wisła.⁵⁰ Zaś w dokumencie z 1242 roku pojawiają się pierwsze źródłowe informacje o Łędzinach. Ta druga miejscowość ma jednak bez wątpienia o wiele starszy rodowód.⁵¹

Dopiero śmierć księcia Władysława I opolskiego w 1281 roku przyniosła istotne zmiany. Bezpośrednio po śmierci Władysława, jego synowie podzielili między siebie dzielnicę opolską. Jak przypuszcza E. Zivier podział ten był zalegalizowaniem wcześniejszego, nieformalnego podziału, jakiego dokonał jeszcze za swojego życia książę Władysław, najpóźniej w roku 1279.⁵² Trzej bracia podzielili między siebie ojcowiznę w następujący sposób: najstarszy, Mieszko I (+ 1314/1315) objął we władanie Racibórz, Cieszyn i Oświęcim. Jemu zatem przypadła południowa, największa część księstwa opolskiego, z dawnym, pamiętającym czasy księcia Mieszka I Płatonogiego, głównym ośrodkiem księstwa, Raciborzem. Drugi z braci, Kazimierz II (+ 1312) zajął Bytom, Toszek, Koźle i Siewierz.

Kalisza, żadnych innych uposażeń nie miał. Wskazywać by to mogło, że zaakceptował on nową sytuację prawną dzielnicy opolskiej po 1238 roku. Po roku 1244 roku być może przebywał wraz z matką, na łaskawym chlebie u swego brata, księcia opolskiego. Nie brał udziału w rządach, nie czynił nadań, ani nie podnosił pretensji do osobnej dzielnicy należnej mu prawem spadku po ojcu. Wskazywać by to mogło, że rzeczywiście traktował on wtedy dzielnicę brata Mieszka, jako ziemie nadane mu przez Henryka II Pobożnego w lenno, a nie jako jego ziemie dziedziczne. Por. W. Dziewulski; *Bułgarka...*, s. 177. Sytuacja ta mogła się zmienić po roku 1246, kiedy książę Władysław objął rządy w dzielnicy opolskiej. Wtedy mógł sobie pozwolić na rezygnację z traktowania księstwa opolskiego, jako ziem podległych władzy księcia wrocławskiego i wrócić do formuły dzielnicy senioralnej. Pozwalała mu na to sytuacja polityczna, jaka zaistniała na Śląsku po śmierci księcia Henryka II Pobożnego. Wobec zaistniałego rozbitcia dzielnicowego księstwa wrocławskiego i słabości książąt dolnośląskich, nie zainteresowanych rewindykacją księstwa opolskiego w duchu polityki „wielkich Henryków”. Dokonane w latach 1281 – 1290 podziały dzielnicy opolskiej wyraźnie świadczą o powrocie do traktowania tego księstwa, jako ziemi dziedzicznej w linii księcia Mieszka I Płatonogiego.

⁴⁸ Sub II, s. 106 - 107, 114 - 115, 121 - 122, 130 - 131, 145 - 146, 147 - 148, 176 - 177, 181 - 182, 185 - 187; E. Zivier; *Geschichte des Fürstentums...*, s. 86 - 87.

⁴⁹ E. Zivier; *Geschichte des Fürstentums...*, s. 19 - 32, *passim*.

⁵⁰ Sub I, s. 164 - 166

⁵¹ Sub II, s. 144 - 145; *Kodeks Dyplomatyczny Małopolski*, wyd. F. Piekosiński t. II, s. 63 - 67, w: *Monumenta Medii Aevi Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia*, t. IX, Kraków 1886 (cyt. dalej KDM II); W przypadku tej miejscowości jednak, możemy mówić o dużo wcześniejszych jej początkach, sięgających conajmniej drugiej poł. XII wieku. Jan Długosz bowiem w swojej księdze uposażenia diecezji krakowskiej, opisując Łędziny wskazuje na darowiznę jaką uczynił Jaksa z Miechowa (2 poł XII wieku) na rzecz klasztoru Benedyktynów z Sieciechowa. Zob.: *Joannis Długosz; Liber beneficiorum...*, t. III s. 261, 267.

⁵² E. Zivier; *Geschichte des Fürstentums*, s. 33

*Bolkowi I (+ 1313) przypadło w udziale Opole, Strzelce i Niemodlin. Objął o tym samym ziemie ze stolicą księstwa, Opolem.*⁵³ (zob. mapka V)

*Bez dzielniccy na razie pozostał najmłodszy z braci, Przemko. Opiekę nad nim sprawować miał, z racji starszeństwa, książę Mieszko I. Stąd zapewne obszar, jaki mu przypadł przy podziale był największy. Jakkolwiek dokładny rok urodzenia księcia Przemka nie jest znany, to wolno nam przypuszczać, że w roku 1281 nie osiągnął jeszcze wieku sprawnego. Jak przypuszcza K. Jasiński miał on w chwili śmierci ojca nie więcej niż 14 lat.*⁵⁴

*Powstałe po podziale 1281 roku księstwo raciborsko-cieszyńskie, rządzone było przez około dziewięć lat wspólnie przez obu książąt: Mieszka i Przemka. W tym okresie, rzeczywista władza w księstwie należała niewątpliwie do starszego wiekiem, Mieszka. On to w dyplomach tytułuje się księciem opolskim i panem Raciborza, pozostawiając Przemkowi tytuł pana Oświęcimia.*⁵⁵ *Nie wydaje się jednak by chodziło tu o jakieś rozgraniczenie władzy czy terytorium, czego wyrazem miały by być te tytuły. Raczej w ten sposób określono miejsce rezydowania obu książąt.*

*W dawniejsze historiografii, zwykło się uważać, że w tym okresie pojawiają się kolejne wzmianki o miejscowościach leżących w okolicach Pszczyzny: Łaziskach, Wyrach i innych. Powoływano się przy tym na dokument z 1287 roku. Opierając się na nim, zwykło się te miejscowości traktować jako posiadające XIII - wieczny rodowód.*⁵⁶ *Niestety dokument o którym mowa, w wyniku ostatnich badań dyplomatycznych okazał się dużo późniejszym falsyfikatem.*⁵⁷ *Wobec tego należy zrewidować dotychczasowe poglądy na temat początków miejscowości wymienionych w tym dokumencie. Bez wątplenia dyplom, który dotąd był cytowany dla uzasadnienia ich XIII - wiecznego rodowodu przestał być wiarygodnym źródłem.*

⁵³ K. Orzechowski; *Terytorialne podziały...*, s. 86 – 87.

⁵⁴ K. Jasiński; *Rodowód Piastów...*, t. III, s. 40 – 41.

⁵⁵ *Schlesische Urkundenbuch, bearb. W. Irgang, Bd V, Köln, Weimar, Wien 1988, s. 129, 332 (cyt. dalej Sub V); E. Zivier: Geschichte des Fürstentums...*, s. 32 i nn.

⁵⁶ *AKP II – 1; Sub V, s. 388 – 390; E. Zivier: Geschichte des Fürstentums...*, s. 171 – 174; K. Prus; *Z przeszłości Mikołowa i jego okolic, Mikołów 1932, s. 42 – 45; J. Kantyka, A. Targ; Mikołów. Zarys rozwoju miasta, Katowice 1972, s. 17 i nn.; I. Panic; Historia osadnictwa w księstwie opolskim we wczesnym średniowieczu, Katowice 1992, s. 119 i nn.*

⁵⁷ *Informację taką uzyskałem od M. L. Wójcika (Uniwersytet Wrocławski), który w ramach przygotowywania pracy doktorskiej prowadził badania dyplomatyczne m. in. nad tym dokumentem. Wiarygodność tego dokumentu, szczególnie w dawniejszej historiografii, nie budziła wątpliwości. Ostatnie badania – w tym również M. L. Wójcika - wykazały, że jest to późniejszy falsyfikat, być może z XIV (a nawet XV) wieku. Zob.: Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej, wyd. S. Kuraś, cz. 1, w: *Materiały źródłowe do dziejów Kościoła w Polsce, t. 1, Lublin 1965, s. 19 (uwagi); Sub V, s. 389 (uwagi); J. Horwat; Najstarsze dzieje Mikołowa, w: Ojczyzna bliższa i dalsza. Studia historyczne ofiarowane Feliksowi Kirykowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin, Kraków 1993, s. 154 i nn.; U. Zgorzelska; W zamierzchłej przeszłości i średniowieczu, w: Rybnik. Zarys dziejów miasta od czasów najdawniejszych do 1980 r. pod. red. J. Walczaka, Katowice 1986, s. 44, przypis 4.**

W 1291 roku doszło do podziału księstwa raciborsko – cieszyńskiego.⁵⁸ Mieszko I zatrzymał południową jego część z Cieszynem i Oświęcimiem, oddając Przemkowi Racibórz. Do powstałego w ten sposób księstwa raciborskiego weszła również, interesująca nas przede wszystkim, późniejsza ziemia pszczyńska. (zob. mapa VI)

Przemko raciborski panował samodzielnie 16 lat, do roku 1306. Uważa się go za jednego z tych nielicznych książąt śląskich, któremu być może udało się oprzeć wpływom czeskim i nie złożyć hołdu lennego władcom Czech.⁵⁹ Wniosek ten, wynikający „ex silentio” źródła, mimo jego popularności, nie wydaje się być przekonujący.

Z czasów jego rządów pochodzi pierwsza źródłowa wzmianka o Pszczynie. Informacja ta pojawiła się w dokumencie z 1303 roku, w którym mowa o komesie Welisławie, kasztelanie pszczyńskim.⁶⁰

Książę Przemko w okresie swych rządów czynił liczne nadania na rzecz klasztorów, szpitali i osób duchownych. Był dobrodziejem Dominikanów w Raciborzu, przysporzył przywilejów klasztorowi Bożogrobców również w Raciborzu oraz interesował się również Cystersami w Rudach.⁶¹

Za stałą swoją siedzibę wybrał on właśnie Racibórz, przez co miasto uzyskało liczne przywileje, a w końcu zostało przeniesione na prawo niemieckie.⁶² Akt ten stał się wzorcowym, dla późniejszych

⁵⁸ K. Orzechowski; *Terytorialne podziały...*, s. 86; I. Panic; *Księstwo cieszyńskie w średniowieczu, Cieszyn 1988*, s. 39 i nn. Inne zdanie prezentuje E. Zivier; *Geschichte des Fürstentums ...*, s. 39 i nn., przesuując moment podziału księstwa między braćmi na lata 1289 – 1290. Obecnie sprawa wydaje się być rozwiązana przez M. L. Wójcika, który na podstawie analizy formuł intytulacyjnych książąt zawartych w zachowanych dyplomach udowodnił, że do podziału księstwa mogło dojść w końcu 1290 lub na początku 1291 roku. Zob. M. L. Wójcik; *Uwagi w sprawie daty podziału ziemi raciborskiej po śmierci Władysława, księcia opolskiego (+ 1281) w świetle najstarszych dokumentów jego synów, Mieszka i Przemysława [w druku]*.

⁵⁹ Nie jest to takie oczywiste. To że książę Przemko nie złożył hołdu lennego królowi Czech Wacławowi II, mimo iż uczynili to książęta panujący w okolicznych księstwach: Kazimierz, książę bytomski w 1289 roku, czy Bolko I, książę opolski oraz Mieszko I, książę cieszyński w 1291 roku. Było by zresztą dziwnym iż w takich okolicznościach, kiedy okoliczni książęta składają hołd królowi czeskiemu, potężny Wacław II nie zdołał wymusić takiego aktu na jednym z nich. Stwierdzenie to oparte jest zresztą tylko na jednej przesłance. Otóż nie dysponujemy dokumentem hołdowniczym, ks. raciborskiego. *Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter, herausg. C. Grünhagen, H. Markgraf, Leipzig 1883, Bd II, s. 300 – 302, 411 – 417. (cyt. dalej LBUS II).*

⁶⁰ *Urkunden der Klöster Rauden und Himmelwitz, der Dominicaner und Dominicanerinnen in der Stadt Ratibor, herausg. W. Wattenbach, w: Codex Diplomaticus Silesiae, Bd II, Breslau 1859, s. 22 (cyt. dalej CDS II).*

⁶¹ *CDS II, s. 22; 112 – 119; Regesten zur schlesischen Geschichte bis zum Jahre 1300, herausg. C. Grünhagen, w: Codex Diplomaticus Silesiae, Bd VII, th. III, Breslau 1886, s. 277 - 278 (cyt. dalej CDS VII), s. 277 – 278.*

⁶² *Schlesisches Urkundenbuch, Bd VI, herausg. W. Irgang, D. Schadewaldt, Köln, Weimar, Wien 1998, s. 371 – 372 (cyt. dalej Sub VI); E. Zivier; Geschichte des Fürstentums..., s. 44; A. Weltzel; Geschichte der Stadt Ratibor, Ratibor 1861; W. Dziewulski; Dzieje Raciborza od najdawniejszych czasów do zaboru Śląska przez Prusy, w: Szkice z dziejów Raciborza, Katowice 1967, s. 65 i nn; L. Musioł; Pszczyna..., s. 90 i nn, 546 – 548; Idem; Bieruń. Monografia historyczna [Powielony maszynopis w posiadaniu Zbiorów Specjalnych Biblioteki Śląskiej w Katowicach], s. 126 - 128.*

aktów nadań lub odnowień praw miejskich (np. Pszczyna, której Kazimierz II w 1498 r. odnawia prawa miejskie wedle ordynacji raciborskiej, czy Bieruń, któremu prawa miejskie zostały odnowione w 1547 roku, również według „prawa raciborskiego”. Po raz drugi od czasów księcia Mieszka I Płtonogiego, Racibórz stał się znów siedzibą księcia. Nie udało się jednak temu miastu odzyskać takiej pozycji, jaką posiadało ono na przełomie XII i XIII wieku, za panowania założyciela górnośląskiej linii Piastów.

Umierając książę Przemko zostawił jednego syna i córki, z których jedna, Anna odegrała istotną rolę w dziejach księstwa raciborskiego.⁶³ Jedyńm synem księcia Przemka był Leszko, on też odziedziczył całą ojcowiznę.

Silne rządy w Czechach, króla Jana Luksemburczyka, zmusiły Leszka do rezygnacji z samodzielności i złożenia władcy Czech hołdu lennego. Aktu tego dokonał się 19 lutego 1327 roku.⁶⁴ Mniej więcej w tym samym czasie hołd lenny złożyli pozostali książęta górnośląscy: Bolesław I opolski, Władysław kozielski, Kazimierz I cieszyński, Jan I oświęcimski.⁶⁵ Księstwo raciborskie weszło w skład monarchii Luksemburgów, jako jedno z księstw lennych Korony Świętego Wacława. Stan taki utrzymał się aż do zajęcia Śląska przez Prusy w XVIII wieku.⁶⁶

Książę Leszek dbał o stan swojego posiadania. W roku 1334 nabył Koźle i Gliwice, jako zastaw dłużny od Władysława, księcia bytomskiego, w zamian za pożyczanie sumy 4 tysięcy grzywien.⁶⁷ Transakcja ta dobrze świadczy zarówno o zapobiegliwości księcia raciborskiego, jak i o jego zasobnej szkatule. (zob. mapa VII

⁶³ K. Jasiński; *Rodowód Piastów...*, t. III, s. 60 – 62.

⁶⁴ *Orginalny dyplom nie zachował się. Akt holdowniczy miał miejsce w Opawie, a to że brał w nim udział również książę Leszek raciborski znamy z dokumenty króla Jana Luksemburczyka. LBUS II, s. 379 – 380; O. Pustejovsky; Schlesiens Übergang an die böhmische Krone. Machtpolitik Böhmens im Zeichen von Herrschaft und Frieden, Köln, Wien 1975, s. 17 i nn., 113 i nn.*

⁶⁵ *Statni a Ustředni Archiv Praha, Archiv Ceske Koruny (cyt. dalej SUA Praha) nr 118-121; LBUS II, s. 559 – 561, 577. Wtedy doszło również do powtórnego hołdu lennego księcia bytomskiego Władysława. Ibidem, s. 417; O. Pustejovsky; op. cit., s. 100 i nn. passim.*

⁶⁶ *Jak się jednak wydaje, hołdy lenne z początku XIV wieku nie były zwykłym nawiązaniem stosunków wasalnych, ściśle według zasad zachodniego prawa lennego. Książęta śląscy, przyrodzeni i dziedziczni władcy tych ziem, podporządkowani królowi czeskiemu jako swemu seniorowi zachowali prawa, które w warunkach prawa lennego były prerogatywami seniora. np.: inne zasady dziedziczenia ziem, rozleglejsze prawa do dysponowania swoim majątkiem. Problem istnienia takiego „prawa książąt śląskich”, podniósł K. Orzechowski. Zob.: K. Orzechowski; Powstanie pojęcia „prawa książęcego” na Śląsku”, w: *Studia z dziejów kultury i ideologii ofiarowane Ewie Maleczyńskiej w 50 rocznicę pracy dydaktycznej i naukowej*, Wrocław, Warszawa, Kraków 1968, s. 90 – 98; Por również; O. Pustejovsky; op. cit., s. 89 i nn., 113 i nn.,*

⁶⁷ *Regesten zur schlesischen Geschichte 1334 - 1337, herausg. K. Wutke, w: Codex Diplomaticus Silesiae, Bd XXIX, Breslau 1922, s. 8. (cyt. dalej CDS XXIX); LBUS II, s. 418 –419; A. Weltzel; Geschichte der Stadt, Herrschaft und ehemaligen Festung Kosel, s. 60.*

Za panowania tego księcia pojawiają się pierwsze źródłowe wzmianki o Mysłowicach. W wykazie świętopietrza bowiem, pod rokiem 1326 odnotowany został Mateusz, proboszcz z Mysłowic.⁶⁸

Jeszcze w roku 1318 doszło do małżeństwa siostry Leszka, Anny z księciem Mikołajem, wywodzącym się z legitymowanej linii czeskich Przemyślidów.⁶⁹ Być może była to próba zbliżenia do dworu czeskiego przedsięwzięta przez Leszka, jakkolwiek bowiem Mikołaj był tylko, pochodzącym z nieprawego łoża, potomkiem Przemyślidów, to jednak na dworze Luksemburgów miał duże wpływy.⁷⁰ Przejawem tej przychylności, może być nadanie w 1318 roku Mikołajowi, księstwa opawskiego.⁷¹ Wydaje się, że obydwie sprawy: małżeństwo, jak i nadanie księstwa należy ze sobą wiązać. Legat ten najpewniej wyprzedzał sam ślub i być może był uposażeniem Mikołaja, który żadnego dziedzicznego tytułu, ani dóbr nie posiadał, a miał zawrzeć związek małżeński z przedstawicielką rodu panującego. Małżeństwo to dawało Mikołajowi ekspektatywę na przejście księstwa raciborskiego, którego nie mógł posiadać bez odpowiedniego, podobnego rangą tytułu.

⁶⁸ Regesten zur schlesischen Geschichte 1316 - 1326, herausg. C. Grünhagen, K. Wutke, Bd XVIII, Breslau 1898, s. 315 (cyt. dalej CDS XVIII); Co prawda istnieją uzasadnione przesłanki aby przesunąć początki Mysłowic co najmniej na koniec XIII wieku, to jednak wyżej wspomniany zapis kolatora jest najstarszą źródłową wzmianką o tej miejscowości. Zob.: E. Zivier; Die älteste Geschichte von Myslowitz, „Oberschlesien”, Jhg. 1 (1902), hf 2, s. s. 73 i nn.; A. Sulik; Początki Mysłowic i najstarsze źródła do dziejów miasta, w: Szkice z dziejów Mysłowic, Katowice 1961, s. 8 i nn.

⁶⁹ F. Chocholaty; Genealogie opavských Přemyslovců 1255 – 1525, „Listy Genealogické a Heraldické Společnosti”, t. VI (1978), s. 129 – 153; K. Jasiński; Rodowód Piastów..., t. III, s. 61; F. Kopetzky; Zur Geschichte und Genealogie der Přemyslidischen Herzoge von Troppau, „Archiv für österreichische Geschichte”, t. 41 (1869), s. 1 – 112; W. Wegener; Die Herzöge von Troppau und Leobschütz, Jägerndorf und Ratibor des Stammes der Přemysliden 1278 – 1521., „Genealogische Tafeln zur mitteleuropäischen Geschichte, Lief. 2 (1959), s. 15 – 24; G. Biermann; Geschichte der Herzogthümer Troppau und Jägerndorf, Teschen 1874, s. 140 i nn.; E. Seidl; Das Troppauer Land zwischen den fünf Südgrenzen Schlesiens. Grundzüge der politischen und territorialen Geschichte bis zur Mitte 19 Jahrhunderts, Ulm/Donau 1996, s. 67 i nn.; O. Pustejowsky; op. cit., s. 31 i nn.

⁷⁰ Nie tylko zresztą na dworze Luksemburgów. Jeszcze za życia swego przyrodniego brata, króla Czech, Wacława II, księciu Mikołajowi I powierzone były ważne urzędy m. in. starosty w Małopolsce, a następnie w Wielkopolsce. Zob. S. Kutrzeba; Starostowie, ich początki i rozwój do końca XIV wieku, „Rozprawy Wydziału Historyczno – Filozoficznego Akademii Umiejętności” w Krakowie, ser. II, t. 45 (1903), s. 234, 236; J. Pakulski; Starostwo wielkopolskie w latach 1306 – 1352, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza”, nr. 28, t. 14, z. 2 (1981), [wyd. 1982], s. 44 - 45, 63.

⁷¹ Przemyślidzi dysponowali księstwem opawskim już wcześniej. Już bowiem w drugiej połowie XIII wieku występowali oni w Opawie. Por. F. Chocholaty; Genealogia..., s. 133 – 135; A. Barciak; Czechy a ziemie południowej Polski w XIII oraz w początkach XIV wieku. Polityczno – ideologiczne problemy ekspansji czeskiej na ziemie południowej Polski, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach”, nr 1264, Katowice 1992. Formalnie jednak dopiero w 1318 roku uzyskali te dobra, jako lenno od króla czeskiego. LBUS II, s. 467 – 469; G. Biermann; op. cit., s. 26 i nn, 140 i nn; Seidl op. cit., s. 67 – 69.